

CONCEPȚIA DESPRE STAT A STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

de RADU-ȘTEFAN CIOBANU

„Preacinstitul, învățatul și hlagorodnicul boier Constantin Cantacuzino stolnicul”¹ sau „prea cinstitul și pre înțeleptul boier”² erau epitele frecvente din hrisoavele și cronicile interne ale Țării Românești ce însoțeau numele eruditului umanist și om politic. Aceste cuvinte, alături de aprecierile elogioase ale unor contemporani cum au fost D. Cantemir³, Chesarie Daponte⁴, eruditul epigrafist britanic Ed. Chishull⁵ sau Gherasim „papă și patriarh al Alexandriei și al întregului Egipt”⁶ vădesc prețuirea deosebită de care se bucura, poziția dobândită în lumea de la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, greutatea judecăților, spuselor și scrierilor sale.

Pornind de la admirația contemporanilor și de la cercetarea valorii intrinsece a operei și activității lăsate de Constantin Cantacuzino (1640—1716) predecesorii noștri i-au dedicat o serie de studii, fie cu caracter biografic⁷, fie pentru cercetarea lucrărilor sale din punctul de vedere al istoriei literaturii⁸, fie pentru reliefaarea activității de om politic și diplomat sub trei domni: fratele său Șerban Cantacuzino (1678—1688), nepotul său Constantin Brîncoveanu (1688—1714) și, în fine, fiul Ștefan Cantacuzino (1714—1716)⁹.

¹ Cf. N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 88, 90, 95, 101 etc.

² *Ibidem*, p. 105, 107, 110 etc.

³ Cf. Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifă*, ed. îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 182.

⁴ Cf. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă. Cronica lui Chesarie Dapontes*, București, 1888, p. 111, 173.

⁵ Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 78; a se vedea și I. Bianu, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1/1924, p. 405; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, București, 1928, p. 73—74.

⁶ Episcopul Ghenadie, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române”, S. II, Mem. lit., XII, 1889—1890, p. 173—174.

⁷ Cf. I. Ionașcu, *Din viața și din activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în „Studii”, 1966, nr. 4, p. 633—650; C. Șerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia*, în „Studii și articole de istorie”, 1957, nr. 2, p. 237—254; idem, *Constantin Cantacuzino (1640—1716)*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, București, 1970, p. 71—114; Virgil Cândea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic-umanistul*, (I—II), în „Studii”, 1966, nr. 4, p. 651—666 și 1967, nr. 1, p. 45—62; idem, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, passim; Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacăru, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1970, passim.

⁸ Cf. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 142—146; a se vedea și bibliografia aferentă.

⁹ Cf. Constantin Șerban, *Constantin Cantacuzino*, loc. cit.

Din ansamblul eruditelor studii care l-au avut ca obiect și subiect pe stolnicul Constantin Cantacuzino, desprindem o permanentă preocupare pentru îmbogățirea cunoștințelor despre viața și activitatea lui¹⁰, realizată cu succes în majoritatea cazurilor. Sesizând că pînă în momentul scrierii acestor rînduri nu s-a dedicat un studiu, inclus în istoria ideilor, care să urmărească gîndirea și concepția despre stat a stolnicului, vom încerca să punem în evidență exclusiv acest aspect, fără a insista asupra activității și rezultatelor muncii sale de diplomat, discutate în mai multe rînduri¹¹.

În copilărie și în tinerețe, prin grija cultivatului său părinte, postelnicul Constantin Cantacuzino¹², viitorul stolnic a primit o educație temeinică, orientată sistematic pentru a fi format în sensul noțiunii de intelectual umanist, așa cum îl concepeau învățații din Italia Renașterii¹³. După ce a dobîndit primele cunoștințe la Tirgoviște de la Ignatie Petrițiș și Pantelimon Ligaridis¹⁴, a luat primul contact cu disciplina științifică de la Brașov, unde a învățat cu Martin Albrich¹⁵, a poposit pentru scurt timp la Adrianopol, instruindu-se pe lîngă Kir Dionisie¹⁶ și apoi a plecat spre universitatea din Padova, unde erau magistrii vestiți¹⁶, între care strălucia Albanus¹⁷, de care a fost legat prin sentimente ce au depășit relația banală dintre catedră și bancă¹⁸. Anii de studii în universitățile apusene au fost încununați de obținerea diplomei de doctor „es ars” la Louvain¹⁹, titlu de care purtătorul lui nu a făcut niciodată caz, fiind probabil de mic preț pentru societatea unde trăia²⁰. Revenit în țară, după o călătorie prin lumea germanică²¹, a fost angrenat imediat în viața politică, ale cărei meandre le cunoștea dinainte de a pleca spre apusul continentului. În anul 1675 a căpătat rangul de vel stolnic²², pe care l-a deținut pînă în 1678 de cînd a devenit biv vel stolnic, titlu ce-l va menține pînă la sfîrșitul zilelor fără a lupta pentru altă mărire.

Format de străluciți reprezentanți ai culturii neoline și de erudiți profesori de la universitățile din Padova și Louvain, fiind în contact permanent cu cărturarii din Veneția, Constantinopol, Ierusalim, Viena, Cracovia, Moscova, Iași, Sibiu, Brașov etc.²³, Constantin Cantacuzino a apărut de la începutul afirmării sale în viața politică a fi un reprezentant tipic al celui de-al doilea ciclu al Renașterii, manifestat la un secol după terminarea primului, care-i făcea pe cărturarii din sud-estul Europei să fie mîndri că erau purtătorii și apărătorii marilor valori ale antichității clasice. Ca atare, în structura sa mentală s-au îmbinat, amalgamat și imprimat puternic trăsăturile marcante ale concepțiilor politice ale basileilor bizantini, al căror descendent se pare că era²⁴, al curții sultanilor otomani și ale monarhilor apuseni, în special francezi, austrieci și englezi²⁵.

¹⁰ A se vedea în acest sens, în special C. Șerban, *Repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii”, nr. 4, 1966, p. 725—745.

¹¹ A se vedea nota 7.

¹² Pentru viața postelnicului Constantin Cantacuzino, a se vedea Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII), Studiu și ediție critică, București, 1967, p. 35—48.

¹³ Cf. P. Rinucci, *L'aventure de l'humanisme européen du Moyen Age*, Paris, 1953, p. 81—82.

¹⁴ Cf. V. Papacostea, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 5, p. 1152 și urm.

¹⁵ Cf. N. Iorga, op. cit., p. 4.

¹⁶ Cf. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, p. 7.

¹⁷ Cf. Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 106—121.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Cf. D. Dima-Drăgan, L. Bacăru, op. cit., p. 137—144.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Bibi. Academiei, Documente românești, pachet CLXXXIV/34.

²³ Cf. Constantin Șerban, *Constantin Cantacuzino*, loc. cit., p. 102—106.

²⁴ Cf. N. Iorga, op. cit., p. 2—3.

²⁵ Cf. C. Șerban, op. cit., p. 99—100.

Impresionat și remarcabil este faptul că pînă la sfîrșitul vieții a căutat să fie constant informat asupra cursului evenimentelor politice europene. Mărturie în acest sens stau ziarele, revistele, epistolele prietenilor și trimișilor lui speciali, cărțile sau informațiile culese întîmplător²⁶. Toate datele astfel obținute, stolnicul le-a încadrat în propriul sistem de gîndire politică, după ce în prealabil le trecuse prin filtrul minții sale. Un singur exemplu este suficient pentru a marca seriozitatea preocupărilor și concepțiilor politice ale stolnicului. Între cărțile provenite din biblioteca sa se află și opera lui Niccolo Machiavelli. Pe volumele ce cuprind *Discorsi sopra prima deca di Tito Livio* și în special pe acela intitulat *Il principe* mîna cărturarului a lăsat numeroase sublinieri și elegante însemnări²⁷. Școala renașcentistului italian, maestru al vieții politice își va pune pecetea și asupra gîndirii despre stat a biv vel stolnicului.

Din ansamblul scrierilor politice rămase de la el²⁸ rezultă că nu s-a detașat de concepția teocratică²⁹ privind origina și evoluția statului. Ilustrative sînt în acest sens cuvintele din *Istoria Țării Românești* în care spune că oamenii nu pot cunoaște adevărul dacă „n-aveau cunoștința unuia și adevăratului Dumnezeu”³⁰. Era firesc ca stolnicul să gîndească astfel, căci ideologia creștină era încă puternică, iar biserica reprezenta o instituție al cărei cuvînt era încă răsunător.

Modul de constituire al Țării Românești și al Moldovei a fost socotit a fi datorat, pe lîngă voința divină, descălecatului : Dacă pe moldoveni îi privește cu oarecare reținerere, ca descendenți ai păstorilor maramureșeni, pe întemeietorii Țării Românești îi prezintă cu venerație ca urmași ai unui insuficient cunoscut principe „Radul vodă Negru aici în țară pogorît, precum letopisețele cele de obște arată”³¹.

Lecturile sale l-au condus la concluzia că statul strămoșilor lui a fost mult mai mare în antichitate, cînd cuprindea întreaga Dacie, pe care, cu relativă exactitate, a delimitat-o³². Abia „de cînd osebită de Ardeal și de Țara Moldovei iaste” Valahia a devenit mai mică, iar vrăjmașii îi calcă pămîntul fără teamă³³. Întărirea Țării Românești se putea realiza numai prin unirea tuturor românilor, care „dintr-o fîntînă cură”. Și împărțirea Daciei, și posibilitatea inamicilor de a călca hotarele țării sale și le explică prin „pronia” divină³⁴. Reușește însă să depășească pentru un moment concepția teocratică, pledînd pentru impunerea voinței umane reprezentată de temerara acțiune a lui Mihai Viteazul, pe care a justificat-o prin origină comună a românilor³⁵.

Pe aceeași linie a unei concepții îndrăznețe renașcentiste, descătușată parțial din canoanele impuse de politologii teocrați, se înscrie și sublinierea unui dicton al lui Euripide : „pentru a domni poți să calci legile”³⁶. Reținererea acestor cuvinte de către un om care a citit și a subliniat *Il principe* de Machiavelli este firească și se înscrie pe linia dictonului renașcentist : „scopul scuză mijloacele”.

Pledoaria pentru unitatea care putea întări statul este însă rezervată, stolnicul vîdîndu-se a fi un spirit realist. În anul 1703, cînd i s-a propus lui Constantin Brîncoveanu să preia și tronul Moldovei, s-a opus cu vehemență, muștrîndu-și nepotul³⁷. El i-a scris domnului, care-i ceruse sfatul, printr-un curier special, că

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Cf. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca...*, ed. cit., p. 3—4.

²⁸ Pentru ansamblul scrierilor rămase de la stolnic, a se vedea C. Dima-Drăgan, op. cit., *passim*.

²⁹ Cf. *Istoria României*, vol. II, București, 1964, p. 385.

³⁰ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. îngrijită și comentată de N. Cartoian și D. Simonescu, Craiova, 1943, p. 7.

³¹ *Ibidem*, p. 108.

³² *Ibidem*, p. 10 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 3.

³⁴ *Ibidem*, p. 7.

³⁵ *Ibidem*, p. 15 și urm.

³⁶ Cf. C. Dima-Drăgan, op. cit., p. 152.

³⁷ Cf. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1969, p. 218.

marele vizir a căutat numai să-l atragă într-o cursă³⁸. Unirea neputându-se realiza în condițiile unei dominații străine oarecare³⁹.

Necesitatea ca domnul să cîrmuiască statul cu ajutorul boierilor, vechi principiu politic românesc înscris și în *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*⁴⁰ apare limpede ca un fir conducător al concepțiilor stolnicului. Ea rezultă în primul rînd din adnotarea făcută pe marginea operei lui Nauclerus⁴¹. În dreptul pasajului unde a fost lăudată democrația ateniană, mina stolnicului a notat: „laus Athenae“⁴². Apoi și-a exprimat mai clar gîndurile cînd a condamnat încercările de a se impune „tirania“ la Veneția, „unde mai de obște lucrurile lor (ale cetățenilor — n.n.) ot cîrmuindu-și și nu unul numai samodîrjeț să poruncească“⁴³.

Judecata extrem de limpede cînd cerea ca soarta statului să fie bine chibzuită de mințile înțelepților ce-i țineau cîrma în mînă, iar orientarea viitoare să fie rodul hotărîrilor colective. Era firesc să ceară o astfel de guvernare în condițiile în care mica Țară Românească era la confluența intereselor marilor state vecine: Imperiul habsburgic, Sublima Poartă, Regatul polon, Imperiul țarist — în jocul cărora interveneau mai mult sau mai puțin direct diplomații Franței și Angliei, ce prefigurau „problema orientală“. Numai acțiunile bazate pe o matură și îndelungată chibzuință pot aduce roadele așteptării, în timp ce aventura, „jocul cu hazardul sînt tot atîtea căi de pierzanie „căci acela al căror început e prost, și întregul le e pierdut; și cine nu știe cum trebuie să înceapă, nu știe cum să isprăvească“⁴⁴.

Cărturarul Constantin Cantacuzino, încrezător în timpul „ce la toate clăditor și mistuitor este“, găsește că postulatul fundamental al politicii neamului românesc este și trebuie să fie răbdarea, care naște tărie și continuitate, care dezarmează orice vrăjmaș, care supune trecerea neabătută a vremii: „e nevoie de răbdare, cu voie sau fără voie, de care au mai mare nevoie cei care se găsesc sus în demnități“⁴⁵.

Aceeași idee a reluat-o în anul 1707 cînd i-a scris cancelarului Imperiului țarist, G. I. Golovkin⁴⁶. Vorbindu-i despre necesitatea eliberării și unirii celor trei țări române, el i-a arătat în mod politic, dar ferm, că timpul și înțelepciunea românilor vor rezolva aceste probleme.

Acestor principii și concepții, subordonate de stolnic „proniei divine care cîrmuiește cît mai bine și mai drept“⁴⁷ le-au fost supuse acțiunile practice, plastic numite „diplomația contradicțiilor“⁴⁸ sau „echilibrul politic din sud-estul continentului european“⁴⁹. Dacă Șerban Cantacuzino a fost inițiatorul politicii de balans între marii săi vecini, cu scopul de a păstra independența statului său⁵⁰, dar ades gata să-și piardă echilibrul, cel ce a dus-o la apogeu, cu calm, înțelepciune și rațiune rece și sigură, tipică marilor oameni de stat a fost Constantin Cantacu-

³⁸ Cf. C. Dima-Drăgan, L. Bacăru, op. cit., p. 209, 210.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Cf. *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu, G. Mihăilă, București, 1970, p. 256; 265—278.

⁴¹ Cf. C. Dima-Drăgan, op. cit., p. 240; I. Bianu, *Insemnări autografe într-o carte veche de Dostoieiu Mitropolitul Moldovei (1663—1626)*, în „Analele Academiei Române“, s. II, t. XXXVI/1915, Mem. Secț. lit., p. 151—160.

⁴² Johannes Nauclerus *Chronica*, Colonia, 1544, p. 118.

⁴³ *Ibidem*, p. 146.

⁴⁴ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...* vol. XIV/3, București, 1936, p. 62.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁶ Cf. A. A. C. Stourdza, C. Brincoveanu, *Prince de Valachie 1688—1714. Son regne et son époque*, vol. III, Paris, 1915, p. 170—171.

⁴⁷ Biblioteca Academiei, *Manuscrise românești*, M.S. 351, f-5.

⁴⁸ Cf. C. Șerban, op. cit., p. 85.

⁴⁹ Cf. R. St. Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino în București*, în „Materiale de istorie și muzeografie“, IX/1972, p. 129—136.

⁵⁰ *Ibidem*.

zino. El a impus-o și nepotului său, Constantin Brîncoveanu, care atît timp cît a ascultat, a obținut rezultate remarcabile, fiind în mod nedrept, poate pentru că era domn, apreciat de Ion Neculce ca acela care a fost cînd cu turcii, cînd cu nemții, cînd cu rușii ⁵¹.

În slujba politicii raționale, echilibrate, a pus stolnicul marele aparat informațional pe care-l crease. Avînd dreptul de a purta corespondența politică personală, a întreținut legături cu marile personalități ale timpului ⁵², a făcut tranzit și schimb de informații și astfel, cu minim de efort și cheltuială, a știut rapid și exact cum evolua situația ce-l interesa. În aceste condiții, în 1667, la divanul boieresc de la mănăstirea Plătărești, împreună cu fratele său Mihail, a putut să-l înfrunte pe domn, opunîndu-se trecerii sub suzeranitatea Austriei ⁵³. Motivarea sa a fost bazată pe recentele știri ce demonstau că trupele împăratului Leopold I (1657—1705) aveau mari greutăți în impunerea autorității lor în Banat și Transilvania. Așadar, Țara Românească, nefiind amenințată direct de acvila bicefalică austriacă, putea rămîne liniștită între fruntariile Sublinei Porți, al cărei regim era mai blînd.

Pentru buna funcționare a sistemului său informațional, stolnicul a creat un serviciu de propagandă realizat prin cărțile tipărite sub îndrumarea lui la București ⁵⁴, prin biserica ortodoxă și prin cancelaria domnească organizată pe principii moderne ⁵⁵. În cadrul acestor ultime instituții, el a dat dovadă de a avea o gîndire elastică ce i-a permis să folosească larg, deliberat, după cum i-au dictat-o interesele statului, biserica, așa cum s-a întîmplat în vremea patriarhilor. Dosithei și Hrisant Nottaras, care l-au ajutat să mențină statutul de autonomie ⁵⁶, iar în cadrul birocrăției externe a conceput un complex de secretari tălmăci ⁵⁷, a folosit scrierea cifrată, bazată pe un sistem simplu ⁵⁸, a impus circulația rapidă și sigură a corespondenței, a întreținut o rețea de agenți ce se întindea de la Tbilisi și Moscova pînă la Paris și Londra.

Rezultatele obținute de stolnic au fost de valoare neprețuită pentru poporul român. S-a putut evita transformarea țărilor române în pašalic, s-a permis înflorirea civilizației românești în acel moment plin de originalitate — numit „brîncovenesc” —, s-a realizat prin liniște o prosperitate temporară a populației Țării Românești ⁵⁹ și, în fine, s-a mărit prestigiul statului. O dovadă în sprijinul acestei ultime afirmații o constituie încheierea tuturor tratatelor internaționale ale Țării Românești, la amurgul veacului al XVII-lea și în zorii celui următor, în condiții de deplină egalitate cu vecinii ⁶⁰. Dacă înțelepciunea stolnicului în condițiile geopolitice ale Țării Românești au apărut-o de regimul turco-fanariot, îndepărtarea lui în condiții și din cauze analizate în mai multe rînduri ⁶¹ a constituit unul din motivele ce s-au adăogat conjuncturii nefavorabile ce au permis otomanilor să-și accentueze dominația. Astfel, concepția despre stat a stolnicului Constantin Cantacuzino, modul ei de a fi aplicată în practică, constituie un exemplu cum o personalitate istorică poate determina într-un anumit sens cursul evenimentelor.

⁵¹ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 168.

⁵² C. Șerban, op. cit., p. 106 și urm.; V. Cîdea, D. C. Giurescu, M. Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 123.

⁵³ Cf. C. Șerban, op. cit., p. 86.

⁵⁴ Cf. C. Dima-Drăgan, L. Bacăru, op. cit., p. 265.

⁵⁵ Cf. C. Cîdea, D. C. Giurescu, M. Malița, op. cit., p. 124 și urm.; C. Șerban, op. cit., p. 107.

⁵⁶ Cf. C. Dima-Drăgan, L. Bacăru, op. cit., p. 212 și urm.

⁵⁷ Cf. V. Cîdea, D. C. Giurescu, M. Malița, op. cit., p. 126.

⁵⁸ Cf. C. Șerban, op. cit., p. 107.

⁵⁹ Cf. St. Ionescu, Panait P. Panait, op. cit., p. 212.

⁶⁰ Cf. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 385.

⁶¹ A se vedea nota 7.

THE HIGH STEWARD CONSTANTIN CANTACUZINO'S OUTLOOK ON THE STATE

S u m m a r y

The High Steward Constantin Cantacuzino (1640—1716), a Romanian scholar and humanist, with important contributions to the development of culture in the south eastern Europe, was also a remarkable politician. He led the chancellery and the foreign policy of the Romanian Princes Șerban Cantacuzino (1678—1688), Constantin Brincoveanu (1688—1714), Ștefan Cantacuzino (1714—1716), period during which he precisely stated his outlooks on the state, at the basis of which was the idea, typical for the Middle Ages that God's will was decisive for the appearance of the state and for the action directions of the state leaders. However, under the influence of the Renaissance thinking, he sometimes got out from under the influence of the religious dogma. He thus supported Euripides' principle: „to reign, you may violate laws“. Constantin Cantacuzino did not sustain that the power of the Romanian state and people could be accomplished only by means of the union, as the Prince Michael the Brave had done in 1600. The fundamental principles in leading a state had to be obedience and patience that could work out any problem. Decisions were not to be ever taken by a man alone, but by the monarch together with his council, therefore they had to be collective.

Constantin Cantacuzino was the one who organized the modern chancellery of Wallachia to an ever greater extent. He made that the principle of the political equilibrium should be applied in the south-eastern Europe, he created an intelligence service based on a net of agents covering the whole Europe, made use of cipher and exchanged information permanently. He thus quickened for a while the influence of the Phanariot régime, being an example of the way in which a historical personality can influence his contemporaneity.